

**Pr. lect. dr. Ionuț Holubeanu,
Facultatea de Teologie,
Universitatea „Ovidius” din Constanța**

**CÂTEVA CONSIDERAȚII
PRIVIND UN SFÂNT MUCENIC
MAI PUȚIN CUNOSCUT
– SFÂNTUL MUCENIC ALEXANDRU
DE LA DINOGEȚIA**

Abstract: *The Martyrologium Hieronimianum (= MH) mentions in Scythia Minor, four times, the Saint Martyr Alexander: prid. id. mai (= 14th of May), to Dinogetia; idus mai (= 15th of May), also to Dinogetia; VIII id. iun. (=6th of June), to Noviodunum; kl. oct. (= 1st of October), to Dinogetia or Tomis.*

The identification of this Saint created real problems among the scholars. Some of them considered that he was a local Saint of Dinogetia. Others identified him with the homonym Saint of Drusipara, in the dioceze of Thrace. He suffered martyrdom on 25th of February, during the persecution of Diocletian. His worship was widespread in the Roman Balkans provinces – Thracia, Macedonia, Moesia.

The MH, as it is preserved today, is very altered. Its informations about the Eastern Saints proceeded from the Martyrologium of Nicomidia (= MN), dating to the half of the 4th century A.D. This last document it is lost today. Its general content and form are reflected in the MH and, in brief, in the Breviarum siriacum (= BS), dating to the end of the 4th century.

Very likely, one of the source of the Oriental Martyrologium (= MO) was the Martyrology of Tomis. This document, also lost today, was a general martyrology of the Roman province Scythia Minor (today's Dobruja, in Romania). From this last document, the informations about the martyrs venerated in Scythia Minor were copied in MO and, from it, in MH and, a little part of them, in BS.

One of the two consecutive days of worship – the 14th and 15th of May – of St. Alexander in Dinogetia is the result of a copyist mistake. This kind of mistake is very common in MH. But it certifies that one of them existed in MO, the source of MH. It seems that the real day of worship of St. Alexander in Dinogetia was 14th of May. In the section of this day the name of the Scythian town has a less corrupt form – Denegothie

or *denecutiae*. In the second one – the 15th of May –, the name is very corrupted – *Digni Cotthie* or *digni chottiae* or *digni choti tidię*.

The second mention of St. Alexander appears in Scythia Minor in the city of Noviodunum, on 6th of June. In this day, Alexander was venerated here together with the Saints Zotikos, Attalos, Kamasis and Philippos. The relics of these four martyrs were discovered in the village Niculițel, placed in the neighbourhood of Noviodunum. In the same time, it should be noted that Noviodunum bordered upon *Dinogetia*.

The last mention of our Saint is on 1st of October. It is less clear. In this section are mentioned two cities of Scythia Minor: Tomis, the metropolis of the province, and *Dinogetia*. Some of the scholars considered that the both cities had their own feast in this day. As regard Saint Alexander, they considered that he was venerated in this day to *Dinogetia*. In this case, this was his second day of veneration in this town.

It is also possible that the name of *Dinogetia* indicated in this case the place of the martyrdom of Saint Alexander, in the form: *In Thomis ciuitate Alexandri Dinogetiae*, i.e. In the city of Tomis, [the feast] of Alexander of *Dinogetia*.

In both cases, this Alexander seems to be a martyr of *Dinogetia*. From this little town his worship spread even in the neighboring city of Noviodunum.

As regard the time of his martyrdom, there is no information regarding this issue. It is possible that he was a victim of the persecutions of Diocletian (303-304) or Liciniu (320-324).

Keywords: Christianity, Scythia Minor, Dobruja, Tomis, *Dinogetia*, *Martyrologium Hieronymianum*, *Breviarum siriacum*, *Martyrology of Tomis* (4th century A.D.), *Saint Martyr Alexander of Dinogetia*, *Persecution of Diocletian* (303-304), *Persecution of Liciniu* (320-324).

Martirologiile creștine păstrate cuprind numele a numeroși mucenici care au pătimit la Dunărea de Jos, mai ales în prima jumătate a secolului al IV-lea, în timpul persecuțiilor declanșate de împărații Dioclețian (285-305) și Liciniu (308-324). Cu toate acestea, în unele cazuri, identificarea lor a ridicat și continuă să ridice numeroase probleme. Aceasta și pentru că, deseori, în afara numelui, nu s-au păstrat informații suplimentare despre ei¹. De aceea, nu trebuie să surprindă

1. Vezi în acest sens cazul Sfinților Mucenici Zotikos, Attalos, Kamasis și Philippos, ale căror sfinte moaște au fost descoperite în cripta martyrion de la Niculițel. Numele lor sunt menționate, în mod simplu, la 4 iunie, în *Breviarum siriacum* – *Φίλιππος* –, în vol. „Acta sanctorum novembris”, t. II, pars 1, Bruxellis, 1894, p. LVIII, și în *Martirologium Hieronimianum* – *Zotici, Attali, Camasi* –, în „Acta sanctorum novembris”, II/1, p. 75, fără vreo altă informație istorică suplimentară. Doar descoperirea sanctuarului de la Niculițel a permis progrese în înțelegerea cazului lor. Chiar și așa, nu există consens deplin între cercetători în privința timpului și a locului în care ei au fost martiri-

că cercetările pe această temă au condus uneori la concluzii diferite, chiar divergente. Ca atare, orice nouă reanalizare și încercare de reinterpretare a informațiilor deja cunoscute este folositoare, un asemenea demers putând fi un pas înainte în lămurirea aspectelor neclare, eliminarea ipotezelor greșite și aflarea, dacă nu în mod deplin, măcar parțial, a adevărului istoric.

În studiul de față, analiza științifică se va concentra asupra personalității Sfântului Mucenic Alexandru, pomenit în câteva rânduri în *Martyrologium Hieronymianum* în legătură cu teritoriul Scythiei Minor. Deși scurte note despre acesta există deja în unele lucrări, concluziile rezultate nu au adus consensul între cercetători în privința locului și a timpului pătimirii sale.

Opiniile cercetătorilor

Opiniile cercetătorilor care s-au ocupat și s-au pronunțat în studiile lor asupra identificării Sfântului Mucenic Alexandru de la Dinogetia pot fi împărțite în două mari grupe. Unii – L. Duchesne², R. Netzhammer³, I. Barnea⁴, N. Dănilă⁵ – îl consideră un sfânt mucenic local de la Dinogetia. Alții – H. Delehay⁶, E. Branște⁷, I. Rămureanu⁸, N. Zugra-

zați. Pentru cazul lor, vezi pr. prof. dr. Ioan Rămureanu, *Actele martirice*, studiu introductiv, traducere, note și comentarii de pr. prof. dr. Ioan Rămureanu, în col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 11, București, 1982, p. 331-332 (cu bibliografia).

2. Louis Duchesne, *Les légendes d'alta Semita*, în „Mélanges d'archéologie et d'histoire”, 36 (1916-1917), p. 37-38.

3. Raymund Netzhammer, *Die christlichen Märtyrer am Ister*, în vol. „Grigore Antipa. Hommage à son oeuvre”, București, 1938, p. 390.

4. Ion Barnea, *Dinogetia – Ville byzantine du Bas-Danube*, în „Byzantina”, t. 10, Te-salonic, 1980, p. 240.

5. Pr. Nicolae Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, în „Verbum. Analecta neolati-na”, 6-7 (1995-1996), nr. 7, p. 242.

6. Hippolyte Delehay, *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles, 1912, p. 288; idem, *Saints de Thrace et de Mésie*, în „Analecta Bollandiana”, t. 31, 1912, p. 273.

7. Pr. Ene Branște, *Martiri și Sfinți pe pământul Dobrogei de azi*, în vol. „De la Du-năre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină”, ed. a II-a, Galați, 1979, p. 37-38.

8. I. Rămureanu, *Sfinți și martiri la Tomis – Constanța*, în „Biserica Ortodoxă Ro-mână”, XCII (1974), nr. 7-8, p. 998-1000.

vu⁹ – îl identifică cu sfântul mucenic omonim din localitatea Drizipara (Drusipara), în provincia Tracia, martirizat în timpul persecuției lui Dioclețian, la 25 februarie. Cultul său era foarte răspândit în provinciile din Balcani – Tracia, Macedonia, Moesia. Cercetătorii din a doua grupă îl identifică cu același mucenic și pe Sfântul Alexandru de la Tomis, pomenit în *Martyrologium Hieronymianum* la 1 octombrie¹⁰. Un caz aparte în reprezintă J. Zeiller¹¹, care, cunoscând numeroasele incertitudini legate de această temă, evită să se pronunțe.

Martyrologium Hieronymianum

Principalul izvor referitor la Sfântul Mucenic Alexandru îl constituie *Martyrologium Hieronymianum* (= MH). Deși este pus pe seama Fer. Ieronim († 420), la originea sa se află un martirologiu răsăritean, redactat, cel mai probabil, la Nicomidia, în secolul al IV-lea. În studiile de specialitate, acesta din urmă este cunoscut și sub numele de *Martirologiul oriental* (= MO)¹².

MO a fost redactat pe temeiul informațiilor aghiografice expuse în scrierile lui Eusebiu de Cezareea († 339/340), în calendarele bisericesti răsăritene mai vechi și în tradițiile, încă proaspete, care circulau la acea dată în mediile creștine¹³.

Trebuie precizat că *Martirologiul* de la Nicomidia a servit ca principal izvor și pentru *Breviarum siriaticum* (= BS). Acesta din urmă a apă-

9. Nelu Zugravu, *Câteva considerații privind martirii din Scythia Minor*, în „Memoria antiquitatis”, XX, 1995, p. 240, 242-243; idem, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 216, 217 și nota 110, care nu exclude și alte posibile identificări.

10. Vezi I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 998; E. Braniste, *op. cit.*, p. 37-38; N. Zugravu, *Câteva considerații...*, p. 240, 242-243; idem, *Geneza...*, p. 216, 217 și nota 110.

11. J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris, 1918, p. 120.

12. Despre MH, vezi Jean Bapt. De Rossi, *Le Martyrologe Hiéronymien*, în „Mélanges d'archéologie et d'histoire”, t. V, 1885, p. 115-119; L. Duchesne, *Les sources du Martyrologe hiéronymien*, în „Mélanges d'archéologie et d'histoire”, t. 5, 1885, p. 120-160; Henri Leclercq, *Martyrologe*, în „Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie”, t. 10, pars 2, Paris, 1932, col. 2530 și urm.

13. Despre MO, vezi L. Duchesne, *Les sources du Martyrologe...*, p. 121-137; H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2530, 2563 și urm.

rut în Siria, înainte de noiembrie 411¹⁴, fiind considerat o traducere în siriană, abreviată, a lui *MO*. Doar la sfârșit, lui *BS* i-a fost adăugată o listă cu mucenicii persani, care lipsea în *MO*¹⁵.

Spre jumătatea secolului al V-lea, *MO* a fost tradus din greacă în latină de către un cleric din nordul Italiei¹⁶. Tot atunci, el a fost îmbogățit cu informații despre mucenici și sfinți pomeniți în documentele occidentale – calendarul oficial al Bisericii romane, un martirologiu african, informații aghiografice din Italia meridională și de nord și, rareori, din restul provinciilor occidentale¹⁷. Se crede că acest compilator este cel care a pus martirologiul rezultat în urma muncii sale pe seama Fer. Ieronim¹⁸. De aici a primit numele de *Martyrologium Hieronymianum* (= *Martirologiul lui Ieronim*).

La sfârșitul secolului al VI-lea, *MH* a fost, la rândul lui, completat la Auxerre cu numele a numeroși sfinți din Galia. Noua prelucrare astfel rezultată a stat la baza tuturor edițiilor lui *MH* păstrate în manuscris¹⁹. Din păcate, textul *MH*, așa cum este cunoscut astăzi, este impregnat de numeroase deformări de nume, confuzii și repetiții care au generat și continuă să ridice mari probleme de interpretare²⁰.

În forma sa actuală, *MH* se prezintă, în general, ca o înșiruire de nume, grupate pe zile calendaristice și, în cadrul fiecărei zile, pe orașe și/sau provincii. Uneori sunt menționate funcția bisericească a celor pomeniți – apostol, episcop, preot, diacon etc. –, felul pătimirii ori alte informații cu caracter istoric. Deși această din urmă formă de prezentare, ușor detaliată, apare doar în cazul unora dintre mucenici, ea este considerată, totuși, forma inițială de redactare a lui *MH*²¹. Reconsti-

14. Atunci – noiembrie 411 –, un alt sirian a făcut o copie după *BS*, care s-a păstrat. Ca atare, redactarea *BS* este anterioară acestui moment, vezi H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2563.

15. Vezi, L. Duchesne, *Les sources du Martyrologe...*, p. 121-127; H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2564-2567.

16. Probabil de la Aquileea, H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2530, 2596.

17. *Ibidem*, col. 2530, 2591.

18. *Ibidem*, col. 2594.

19. *Ibidem*, col. 2530.

20. Vezi, în acest sens, opinia lui J. De Rossi, *op. cit.*, p. 117, preluată și de H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2532.

21. H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2541-2542, 2594. Se pare că, în secolul al VI-lea, în Occident erau deja cunoscute două ediții ale *MH*, una extinsă, pomenită de Cassiodor

tuirea textului său original, pe temeiul manuscriselor păstrate, este socotită, însă, imposibilă în momentul de față²². Ca atare, și editorii I. B. De Rossi și L. Duchesne, care au publicat *MH* în colecția *Acta Sanctorum Novembris* – t. II, pars prior – în urma cercetării a numeroase manuscrise cu conținut aghiografic, au recurs la o cale de mijloc. Ei s-au axat, în principal, pe patru manuscrise – Codex Bernensis 289²³, Fragmentum Lareshamense²⁴, Codex Epternacensis²⁵ și martirologiul din Wissembourg²⁶ –, considerate cele mai valoroase, ale căror texte le-au expus separat, în coloane paralele.

Martyrologiul tomitan

Atât în *BS*, cât și în *MH* sunt pomenite în câteva rânduri și cetăți din Scythia Minor. Este vorba, în primul rând, de metropola provinciei, Tomisul, și de unele cetăți, precum Axiopolis, Noviodunum, Dinogetia, în care au pătimit sau, cel puțin, erau prăznuiți mucenici creștini. În mod cert, ca și în cazul celorlalte provincii răsăritene menționate în *MH*, informațiile privind numele martirilor sărbătoriți în Scythia Minor, cu cetățile și zilele lor de prăznuire, au fost culese și introduse pentru prima dată în *MO*, documentul care a servit drept principal izvor pentru redactarea celorlalte două vechi martirologii – *BS* și *MH*.

Foarte probabil, autorul/autorii *MO* au cules informațiile privitoare la Scythia Minor din unul/unele documente martirologice provenite chiar din provincia istro-pontică. Se poate pune, însă, întrebarea: aceste informații proveneau din unul și același document, general, sau

(† 580/5), și alta abreviată, menționată de papa Grigorie I cel Mare (590-604). Vezi, asupra acestei din urmă probleme, *ibidem*, col. 2542.

22. Vezi *ibidem*, col. 2530.

23. Datat la sfârșitul secolului al VIII-lea, *ibidem*, col. 2540.

24. Cinci file atașate manuscrisului Vatic. Palat. 238, datate în secolele VIII-IX. Textul cuprins în ele este considerat foarte apropiat de arhetipul hieronimian, *ibidem*, col. 2541. El cuprinde, însă, doar intervalele 25 decembrie (VIII kal. ian.) – 3 ianuarie (III non. ian.) și 27 ianuarie (VI kal. febr.) – 31 ianuarie (prid. kal. febr.), aflate în afara temei studiului de față.

25. *Martyrologiul* din acest manuscris, aflat la filele 2-32, datează cu puțin înainte de anii 702-706, *ibidem*, col. 2539, 2599.

26. După manuscrisul Wissenburgenses 23, transcris în anul 772, *ibidem*, col. 2546.

din mai multe documente similare, mai reduse ca întindere și având un caracter strict local – cetatea menționată? Cu alte cuvinte, la redactarea *MO* a fost folosit un martirologiu general al întregii episcopii, redactat la Tomis, în care erau menționate toate zilele de prăznuire a mucenicilor din Scythia Minor, sau mai multe documente similare, mai reduse ca întindere, care proveneau din cetățile menționate în *MO* – de la Tomis, pentru sărbătorile martirilor prăznuiți în metropola provinciei; de la Axiopolis, pentru sărbătorile acelei cetăți etc.?

Pentru a răspunde la aceste întrebări trebuie avute în vedere, în primul rând, câteva precizări ale istoricului bisericesc Sozomen, privitoare la redactarea și dezvoltarea martirologiilor locale în secolul al IV-lea. Într-unul din capitolele *Istoriei sale bisericești*, acesta descrie evoluția raporturilor civile și bisericești de-a lungul acestui secol între cetățile Gaza și Constanția (fostă Maiuma), din provincia Palestina. Sozomen precizează că la începutul secolului al IV-lea, cea din urmă – Constanția/Maiuma – avea statutul de port al celei dintâi – Gaza. Ca atare, atât din punct de vedere civil, cât și bisericesc, ea depindea de cetatea Gaza și de episcopia acesteia. Ulterior, în timpul împăratului Constantin cel Mare (306/324-337), Constanția a fost ridicată la rangul de cetate și, pe temeiul noului ei statut, a devenit și centru episcopal. În a doua jumătate a secolului al IV-lea, în timpul domniei lui Iulian Apostatul (361-363), Constanția a fost retrogradată din punct de vedere civil la vechea ei condiție de port al cetății Gaza. Schimbările survenite acum în planul administrației civile nu au mai avut, însă, și consecințe în plan bisericesc. Constanția a continuat să fie reședință episcopală. Mai mult, beneficiind de sprijinul sinodului metropolitan local, locuitorii ei au împiedicat încercările Gazei de a le desființa propria episcopie²⁷.

Relatând acest episod, Sozomen precizează: „Μόνα δὲ τὰ περὶ τὴν Ἐκκλησίαν εἰσέτι καὶ νῦν δύο πόλεις δείκνυσιν ἑκατέρα γὰρ ἰδίᾳ ἐπίσκοπον καὶ κλῆρον ἔχει, καὶ πανηγύρεις μαρτύρων, καὶ μνείας τῶν παρ' αὐτοῖς γενομένων ἱερέων, καὶ ὄρους τῶν πέριξ ἀγρῶν, οἷς

27. Sozomenus, *Historia ecclesiastica*, V, III, Migne, P. G. t. LXVII, col. 1221 (întregul episod este tradus și publicat în limba română în Sozomen, *Istoria bisericească*, traducere de Iosif Gheorghian, mitropolit primat, București, 1897, p. 176-177).

τὰ ἀνήκοντα ἑκατέρᾳ ἐπισκοπῇ θυσιαστήρια διορίζεται²⁸. (= Și doar cele privitoare la Biserică le arată, încă și acum [după retrogradarea civilă a Constanței], [a fi] două cetăți; căci fiecare dintre ele are în chip deosebit episcop și cler, și sărbători ale martirilor, și pomeniri ale ierarhilor care au fost la ei, și hotare ale proprietăților dimprejur, prin care se separă cu altare proprii fiecărei episcopii – *trad. n.*).

Reiese din aceste rânduri că în Biserica veche, cel puțin în secolul al IV-lea, atunci când a fost redactat și *MO*, fiecare episcopie își avea propriul martirologiu în care erau precizate sărbătorile închinare mucenicilor – πανηγύρεις μαρτύρων – și propria listă a ierarhilor care păstoriseră comunitatea respectivă – μνεία ἱερέων. În mod cert, astfel de liste ale sărbătorilor, pomenite de Sozomen, au servit drept izvor și autorului/autorilor *MO*.

Raportând informațiile de mai sus la Scythia Minor, este clar, de la început, că, cel puțin în privința listei cu numele episcopilor, ea era una comună, răspândită și pomenită în toate cetățile provinciei. Aceasta pentru simplul fapt că, până la sfârșitul secolului al V-lea, singurul ierarh al provinciei era cel de la Tomis²⁹.

În privința listei care cuprindea sărbătorile martirilor, există două posibilități. Prima ar fi ca fiecare mare cetate a provinciei să fi avut propriul calendar. În acest caz, în el erau menționate doar sărbătorile locale, fie că este vorba de cele închinare mucenicilor care au pătimit pe teritoriul respectivei cetăți, fie că este vorba despre cei care au pătimit în afara lui, dar care aveau rânduite zile de pomenire și în respectiva cetate.

O a doua posibilitate, care nu o exclude, însă, pe cea dintâi, ar fi ca la nivelul întregii provincii să fi existat (și) un martirologiu general, redactat la Tomis, care includea atât sărbătorile metropolei, cât și pe cele ale celorlalte cetăți de pe teritoriul episcopiei. Un astfel de

28. *Ibidem*, V, III, col. 1221.

29. Vezi, pentru aceasta, Em. Popescu, *Organizarea ecleziastică a provinciei Scythia Minor în secolele IV-VI*, în „Studii teologice”, XXXII (1980), nr. 7-10, p. 591; idem, *Ierarhia ecleziastică pe teritoriul României. Creșterea și structura ei până în secolul al VII-lea*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CVIII (1990), nr. 1-2, p. 151, 153, 163 (= idem, *Christianitas daco-romana* (= ChDR), Florilegium studiorum, București, 1994, p. 202-204, 214-215).

martirologiu trebuie să fi arătat, ca plan, asemenea lui *BS*, cu cele mai multe zile de peste an libere, adică lipsite de sărbători, iar în cele cu sărbători, cu menționarea cetății în care se săvârșea prăznuirea sfântului pomenit: ex. 3 aprilie – *la Tomis: Hrestos și Pappos*; 25 mai – *la Noviodunum: Flavian etc.*

Existența unui martirologiu general al provinciei istro-pontice, care a putut servi ca izvor și la redactarea *MO*, este susținută în primul rând chiar de pasajul lui Sozomen prezentat anterior, privitor la existența martirologiilor locale. Din el reiese că alcătuirea unui astfel de document ținea, în primul rând, de instituția episcopiei, iar nu de comunitățile locale, oricât de mare și importantă ar fi fost vreuna dintre ele. Astfel, Constanția/Maiuma, deși adăpostea o importantă comunitate creștină care, din punct de vedere numeric, pare că rivaliza în timpul lui Constantin cel Mare cu cea a Gazei, sau chiar o depășea³⁰, a căpătat dreptul de a avea propriul martirologiu doar după ridicarea ei la rangul de cetate și înființarea aici a episcopiei sale. Din acest punct de vedere, dreptul la un martirologiu propriu pare a fi fost un atribut al episcopiei, asemenea celui privitor la existența unei liste a ierarhilor, a hotarelor bine stabilite etc. Așa reiese din relatarea lui Sozomen.

Pe de altă parte, redactarea și existența unui martirologiu tomitan general sunt sugerate și de rolul activ pe care episcopii de la Tomis l-au avut în viața bisericească a provinciei, precum și de recunoașterea ierarhului tomitan ca arhipăstor al tuturor comunităților locale. Exemple în acest sens sunt săvârșirea botezului părinților Sfintului Mucenic Astion de către episcopul provinciei, Evangelicus, iar nu preotul Bonosus, care doar i-a catehizat³¹. Atât cel din urmă, cât și Vigilanțiu au așteptat sosirea episcopului care, după cum reiese din acest document, își vizita în mod periodic credincioșii din toate cetățile provinciei³².

30. Sozomen precizează, foarte clar, că ridicarea Maiumei/Constanției, de către împăratul Constantin cel Mare, la statutul de cetate, cu dreptul de a avea propria episcopie, a avut ca principal motiv tocmai adoptarea în masă a credinței creștine de către locuitorii ei, spre deosebire de cei ai Gazei, rămași, în general, fideli idolatriei, vezi Sozomenus, *Hist. Eccl.*, V, III, col. 1221 (în limba română, *ed. cit.*, p. 176).

31. *Despre Sfinții Epictet preotul și Astion monahul, martiri almirideni din Scythia*, trad. David Popescu, în „Mitropolia Olteniei”, XLI (1989), IV, nr. 43, 47, p. 113, 116.

32. Vezi *ibidem*, IV, 47, p. 116.

Mai târziu, în a doua jumătate a secolului al IV-lea, același istoric bisericesc, Sozomen, pomenește, la rândul său, rolul activ pe care episcopul Tomisului îl avea în viața comunităților istro-pontice, atunci când se referă la Sf. Bretanion, episcopul Tomisului: „Ὡς ἔουκε γάρ, εἰ συνέβη ἀνδρείους τὰς ἐκκλησίας ἰθύνειν, οὐ μετεβάλλοντο τῆς προτέρας δόξης τὰ πλήθη”. (= Căci, precum se pare, dacă se întâmpla că Bisericile erau conduse bine de oameni îndrăzneți, mulțimile nu-și schimbau credința de mai înainte)³³.

Nu în ultimul rând, existența la Tomis a unui martirologiu general al provinciei răspundea și unei necesități de natură practică, anume participarea ierarhului tomitan la sărbătorile fiecăreia dintre cetățile provinciei. Tocmai acestea erau momentele cele mai potrivite în care el putea să-și manifeste în mod plener calitatea de păstor al întregii provincii, să propovăduiască și să apere în mod public credința ortodoxă³⁴.

Ca atare, pe temeiul celor afirmate anterior, se poate susține existența unui martirologiu general al Bisericii din Scythia Minor, în care erau menționate toate zilele de sărbătoare de peste an ale întregii provincii, cu precizarea numelui cetății în care se făcea pomenirea și, bineînțeles, a sfinților pomeniți în ziua respectivă. Acest martirologiu general tomitan va fi servit drept izvor și la redactarea *MO* în secolul al IV-lea.

Celelalte cetăți ale provinciei își vor fi format propriile martirologii și liste cu numele ierarhilor doar după înființarea episcopiilor sufragane ale Tomisului, la sfârșitul secolului al V-lea.

Cât privește momentul redactării martirologiului general tomitan, el ar putea fi stabilit, cu aproximație, prin raportare la cronologia *MO* și *BS*. Despre cel din urmă se știe, în mod cert, că a fost alcătuit înainte de noiembrie 411³⁵. Ca atare, și ediția martirologiului tomitan folosită la redactarea *MO* trebuie socotită anterioară acestei date³⁶. Pe de altă

33. Sozomenus, *Hist. Eccl.*, VI, 21, 2, în col. „Fontes Historiae Daco-Romanae”, vol. II (De la anul 300 până la anul 1000), București, 1970, p. 224-225. Așadar, această atitudine îndrăzneată și păstorire activă a ierarhilor Scythiei Minor explică, în mare parte, păstrarea constantă a credinței ortodoxe între Dunăre și Mare, în timpul marilor dispute doctrinare din perioada veche a Bisericii.

34. Vezi cazul de mai sus, al Sfântului Bretanion.

35. Vezi supra, nota 14.

36. Se cuvine aici o remarcă asupra unei afirmații a lui N. Zugravu. Analizând informațiile privitoare la sărbătorile închinat mucenicilor din Scythia Minor, acesta a

parte, nu trebuie exclusă posibilitatea ca bazele sale să fi fost puse încă de la începutul secolului al IV-lea. După cum s-a văzut, numele episcopului Evangelicus este strâns legat de cel al pătimirii Sfinților Mucenici Epictet și Astion. Ca atare, o primă redactare, încă de atunci, a unei liste a mucenicilor care au pătit în timpul persecuției lui Dioclețian – anii 303-304 – în Scythia Minor trebuie luată în calcul. Nu lipsită de importanță este și precizarea din *Actul martiric al Sfinților Mucenici Epictet și Astion* potrivit căreia, la sosirea episcopului Evangelicus la Halmyris, preotul Bonosus și credinciosul Vigilantius i-au povestit acestuia toate cele petrecute: „...exponentesque illi per ordinem cuncta, quae acta fuissent...” (= expunându-i acestuia în ordine toate câte se petrecuseră...) ³⁷.

Astfel de informații, relatate episcopului – cea mai înaltă autoritate bisericească a provinciei – vor fi servit la redactarea sau completarea martirologiului local.

Pe de altă parte, cazul sanctuarului descoperit la Niculițel, unde sunt pomeniți după nume doar mucenicii depuși în partea superioară a criptei martyrion – Zotikos, Attalos, Kamasis și Philippos –, iar nu și cei din partea inferioară, ale căror nume, la momentul așezării în criptă, după cum reiese de aici, nu mai erau cunoscute ³⁸, poate fi considerat drept un indiciu că redactarea martirologiului tomitan nu

emis următoarea concluzie: „Coincidența dintre martirii celebrați la Tomis și, respectiv, la Axiopolis, Noviodunum și Dinogetia... reflectă politica dusă de mitropolia tomitană de întărire a autorității sale față de noile episcopii sufragane prin impunerea unor sărbători specifice metropolei în calendarele locale, imposibil de formulat doar pe baza tradițiilor martirice specifice așezărilor respective”, N. Zugravu, *Câteva considerații...*, p. 245 și, la fel, în *Geneza...*, p. 218. Concluzia este greșită. Informațiile despre sărbătorile martirilor din teritoriul istro-pontic pe temeiul cărora cercetătorul ieșean a ajuns la această concluzie provin, în cea mai mare parte a cazurilor, din *MH* și *BS*. Or, aceste documente aghiografice cuprind informații referitoare la secolul al IV-lea. Ca atare, ele reflectă sărbătorile martirilor existente în secolul al IV-lea, într-o vreme în care, în Scythia Minor, nu exista decât scaunul bisericesc, cel de la Tomis. Ca atare, nu poate fi vorba, nicidecum, de „politica dusă de mitropolia tomitană de întărire a autorității sale față de noile episcopii sufragane”.

37. *Despre Sfinții...*, IV, 47, p. 116.

38. Victor Henrich Baumann, *Sângele martirilor*, Constanța, 2004, p. 45-46, consideră, cu rezervele de rigoare, că martirizarea sfinților anonimi descoperiți în cripta martyrion de la Niculițel a avut loc în secolele II-III d. Hr.

este anterioară persecuției lui Dioclețian. În schimb, păstrarea numelor a numeroși mucenici din timpul lui Dioclețian pledează în favoarea începutului redactării martirologiului tomitan în timpul sau la scurtă vreme după încetarea persecuției din timpul acestui împărat.

Martirologiul tomitan, asemenea celor ale celorlalte Biserici locale, a fost, ulterior, permanent îmbogățit cu numele altor mucenici, fie din Scythia Minor, martirizați în timpul lui Liciniu, fie din alte provincii ale imperiului, martirizați în timpul lui Dioclețian, Liciniu ori Iulian Apostatul. De asemenea, foarte probabilă este și pomenirea numelor unora dintre mucenicii martirizați în nordul Dunării, în a doua jumătate a secolului al IV-lea, în persecuțiile declanșate de conducătorii păgâni ai goților³⁹. Legăturile Bisericii tomitane cu credincioșii din nordul Dunării pledează în favoarea acestei presupunerii⁴⁰.

Indiferent de momentul de început al redactării martirologiului tomitan, cert este că, la data folosirii lui ca izvor la redactarea *MO*, acesta era într-o formă avansată de dezvoltare. Un indiciu în acest sens îl oferă *MH*. La ziua de *VI id. iul.* (= 10 iulie), în el se face mențiunea prăznirii la Tomis a mai multor mucenici:

<i>Codex Bernensis</i>	<i>Codex Epternacensis</i>	<i>Codex Wissenburgensis</i> ⁴¹
... IN CIUITATE· thomis . Marciani. Domni . Tromedi. Iohannis . Sesini. Aureliani . Emiliani. et aliorū numero xxxviii. civī thomis marciani domni diomedi iohannis sisinni aureliani emiliani et alior xxxviii In ciuī thomis marciani domni tromedi iohannis sesini auriliani emiliani et aliorum numero xxxvi ...

Pomenirea apare, la aceeași dată, dar mult simplificată, și în *BS*: „καὶ ι´. – Ἐν Τόμει τῆ πόλει Μαρκιανὸς καὶ ἕτεροι μζ.“ (= și 10 [iunie]⁴²)

39. Un astfel de caz va fi fost cel al Sfântului Sava de la Buzău, ale cărui sfinte moaște au stat, pentru scurtă vreme, și la Tomis, înainte de a fi trimise în Capadocia.

40. Aceste legături sunt surprinse, într-un mod foarte clar, de *Martiriul Sfântului Sava de la Buzău*, vezi *Actele martirice*, p. 315-321.

41. *MH*, în *Acta sanctorum novembris*, t. II, pars prior, Bruxellis, 1894, p. 89.

42. În realitate, luna iulie. Traducătorul sirian al *BS* a omis sfârșitul lunii iunie și începutul lunii iulie. Cercetătorii au pus această greșeală fie pe lipsa din manuscrisul *MO* de care traducătorul s-a folosit a unei file, fie pe faptul că, din neglijență, a dat două pagini deodată. Ca atare, în textul tradus de el, iunie începe cu sărbătorile acestei luni,

– În cetatea Tomis, Marcian și alți 27 [de martiri]]⁴³. Deși autorul *BS* a simplificat pomenirea din *MO*, limitându-se doar la a-l menționa pe primul – Marcian – din numeroșii mucenici prăznuiți la Tomis la acea dată, totuși, prin această notă rezumativă, el certifică existența acestei note în *MO*, principalul izvor al lui *BS* și *MH* pentru sărbătorile din spațiul răsăritean.

Ceea ce interesează în cazul de față este menționarea în șirul mucenicilor prăznuiți la Tomis la acea dată a Sfântului Mucenic Emilian – *Emiliani* –, identificat de unii cercetători cu mucenicul omonim de la Durostorum⁴⁴. În acest caz, data pătimirii acestui sfânt – anul 362 – poate fi considerată drept *terminus post quem* al ediției martirologiului tomitan folosită la redactarea *MO*⁴⁵.

Stabilirea acestei limite în datarea martirologiului tomitan întâmpină, însă, două probleme. Prima privește corectitudinea identificării acestui Emilian cu mucenicul de la Durostorum. Cea de-a doua, în cazul în care identificarea este corectă, privește menționarea sa, la 10 iulie, în dreptul cetății Tomis. În manuscrisele păstrate ale *MH* există numeroase situații în care numele unora dintre sfinți au fost trecute, prin greșeli de transcriere, și în alte zile apropiate. Nu este exclus ca și în cazul de față, Sfântul Mucenic Emilian, prăznuit la Durostorum la 18

iar, de la ziua a șasea, continuă cu sărbătorile lunii iulie. Urma, imediat, luna august. Luna iulie, neavând titlu, părea că lipsește cu totul din traducere. Ulterior, un alt sirian, care a copiat traducerea, sesizând „absența” lunii iulie, a introdus titlul ei și a trecut în dreptul acesteia trei zile de pomenire, vezi H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2563, 2564.

43. *BS*, în *Acta sanctorum novembris*, t. II, pars prior, Bruxellis, 1894, p. LVIII.

44. Pr. Ene Braniște, *op. cit.*, p. 41; I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 991.

45. Includerea Sfântului Mucenic Emilian de la Durostorum în Martirologiul tomitan relevă importanța pe care cultul martirilor o avea la acea dată în viața Bisericii – inclusiv în a celei tomitane – și deosebita sensibilitate a comunităților creștine față de martirizarea unui nou credincios. De altfel, ecoul martirizării Sf. Mc. Emilian a fost deosebit în întreaga Biserică, vezi H. Delehaye, *Saints de Thrace...*, p. 260-261. Cu atât mai firească pare, în acest context, includerea sa în martirologiul de la Tomis, cetate apropiată din punct de vedere geografic de Durostorum. Pe de altă parte, această nouă includere surprinde procesul continuu de îmbogățire a Martirologiului tomitan, cel puțin de-a lungul secolului al IV-lea. Fără îndoială, ea se datorează și deschiderii autorităților bisericești tomitane față de apariția unor noi sărbători creștine, închinat fie sfinților mucenici de curând martirizați, fie, la fel de posibil, sfinților mai vechi, al căror cult a fost preluat din alte provincii ale imperiului.

iulie și menționat în *MH* la acea dată în dreptul acestei cetăți, să fi fost trecut, din greșeală, și în dreptul cetății Tomis, la 10 iulie.

La fel de dificilă este și stabilirea unui *terminus ante quem* al martirologiului tomitan folosit la redactarea *MO*. El ar putea fi anul 372, data martirizării Sfântului Sava de la Buzău. Numele acestui nou mucenic nu este pomenit nici în *BS* și nici în *MH*. Ca atare, el nu s-a aflat nici în *MO*. Or, având în vedere deschiderea autorităților bisericești tomitane față de includerea noilor mucenici în calendarul local, este greu de crezut că Sfântul Sava nu a fost inclus în martirologiul tomitan, mai ales că sfintele sale moaște au poposit pentru scurt timp chiar la Tomis, locul unde a fost redactat și *Actul său martiric*⁴⁶. În mod cert, numele său a fost inclus și în martirologiul Bisericii din Cezareea Capadociei, chiar de către Sfântul Vasile cel Mare, cel care a primit moaștele sfântului și care se arăta atât de entuziasmat la vederea acestora și la citirea *Pătimirii* sale⁴⁷.

Ca atare, anul 372 ar putea fi considerat, cu rezervele de rigoare, drept *terminus ante quem* nu numai pentru ediția martirologiului tomitan folosită la redactarea *MO*, ci chiar pentru cea a martirologiului Cezareii Capadociei folosită la redactarea acestui document.

În concluzie, la alcătuirea *MO* a fost folosit și un Martirologiu general al Bisericii tomitane. El cuprindea sărbătorile bisericești ale provinciei Scythia Minor din a doua jumătate a secolului al IV-lea, posibil din deceniul al șaptelea al acestui veac – *post 362 – ante 372*.

46. Pentru locul redactării și autorul *Actului martiric* al Sf. Sava de la Buzău, vezi Em. Popescu, *Cine a fost autorul Actului martiric al Sfântului Sava „Gotul”. Considerații pe marginea unei ipoteze*, în „Pontica”, XXXIII-XXXIV, 2000-2001, p. 515-523 (cu bibliografia). În favoarea includerii numelui Sfântului Sava de la Buzău în martirologiul tomitan pledează și apropierea Bisericii tomitane față de cea a goșilor din stânga Dunării. Ea va fi fost cel puțin la fel de mare ca cea față de Episcopia vecină de la Durostorum. Atât *Actul martiric* al Sfântului Sava, cât și epistolele adresate de Sfântul Vasile cel Mare lui Iunius Soranus, guvernatorul Scythiei Minor, și Sfântul Bretanion, Episcopul Tomisului – vezi Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri partea a treia (Despre Sfântul Duh; Corespondență [Epistole])*, epistolele 155, 164, 165, în col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 12, București, 1988, p. 341-342, 355-358 –, dovedesc strânsele legături existente între creștinii din Goția și cei din teritoriul istro-pontic și sprijinul de care cei dintâi se bucurau din partea celor din urmă, fie că este vorba de oficialitățile eclesiastice sau de cele civile.

47. Vezi Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri*, epistola 164, p. 355-357.

Trebuie evidențiat, de asemenea, că forma Martirologiului tomitan era una destul de extinsă. În afara numelor mucenicilor, a zilei și a locului în care ei erau prăznuiți, Martirologiul cuprindea, cel puțin pentru unele cazuri, informații despre motivul, felul, locul și timpul pătimirii lor. O dovadă în acest sens o constituie informațiile istorice referitoare la sfinții tomitani pomeniți la 3 ianuarie⁴⁸, păstrate în *MH*, în *Fragmentum Laureshamense*. Aceasta dovedește, pe de altă parte, că Martirologiul tomitan avea o evidentă destinație liturgică, fiind citit la slujbele oficiate în provincie în cinstea mucenicilor, în fața adunării credincioșilor.

Reflectarea martirologiului tomitan în MO, BS și MH

Înainte de a prezenta și analiza referirile din *MH* privitoare la Sfântul Mucenic Alexandru, sunt folositoare câteva observații privitoare la modul în care martirologiul tomitan folosit la redactarea *MO* este reflectat în celelalte două documente aghiografice păstrate – *BS* și *MH*.

Dintru început se poate observa că abrevierea lui *MO* la care a recurs autorul *BS*, atunci când și-a redactat lucrarea sa, se reflectă și la nivelul informațiilor privitoare la sărbătorile Scythiei Minor. Un astfel de caz a fost deja prezentat în paragraful anterior. După cum s-a putut observa, în *BS* a fost menționat doar primul – Marcian – dintre numeroșii mucenici pomeniți la Tomis în ziua de 10 iulie. Numele celorlalți au fost omise, autorul lui *BS* limitându-se la formula simplă καὶ ἕτεροι μζ' (= și alți 27).

Nu este singurul caz de acest fel. La 12 mai, unde este menționată o sărbătoare a cetății Axiopolis din Scythia Minor, traducătorul lui *BS* a recurs la același procedeu. El a redat doar numele celui dintâi mucenic pomenit în ziua respectivă în *MO* – Sfântul Mucenic Chiril –, ceilalți pomeniți după el fiind trecuți doar ca număr: „καὶ ἕτ' τοῦ Ἰάκρ. - Ἐν Ἀξιουπόλει Κύριλλος καὶ ἕτεροι μάρτυρες 4'.” (= Și în [ziua a] 12 a lui Iar [= mai]. – În Axiopolis, Chiril și alți 6 martiri)⁴⁹.

48. Vezi mai jos, paragrafele cu notele 87-89.

49. *BS*, p. LVII.

Că în *MO* erau pomenite și alte nume, alături de cel al lui Chiril, reiese din *MH*, care, așa cum s-a văzut, surprinde forma extinsă a lui *MO*. Astfel, în *MH* la *VII idus mai* (= 9 mai), apare mențiunea:

<i>Codex Bernensis</i>	<i>Codex Epternacensis</i>	<i>Codex Wissenburgensis</i> ⁵⁰
III. ID. MAI. IN AXIOPOLI. Quirilli . Quindei. Zenoni	VII idus mai in axiopoli quirilli gindei zenonis ...	VII ID. MAI. In axiopoli quirilli quin dei zenoni

Pomenirea este repetată, într-o formă alterată, și în ziua următoare, *VI idus mai* (= 10 mai):

<i>Codex Bernensis</i>	<i>Codex Epternacensis</i>	<i>Codex Wissenburgensis</i> ⁵¹
... IN AFRICA. Probatii . Moece. Petri . Ianuarii. Furtunionis. Teclae . Lucelle. Maxime . Matrone Axiopoli . Cyrilli. Cindis . Dionis. Acaci . Crispionis. Zenonis. in aff probatae mecae petri dativi ianuari furtunionis theclae lucellae maximae matronae . axiopoli cyrilli cendis dioni acaici cripionis zenonis probate moeçe petri datiui ianuarii furtunionis teclae bucelle maxime matrone ne axiopoli cyrilli cendeis dio nis crispionis zenonis ...

Este evident, așadar, că în martirologiul de la Nicomidia era pomenit, pentru cazul dat – 12 mai/Axiopolis –, și numele celui de-al doilea sfânt local – Quindeas –, a cărui existență este certificată astăzi și de descoperirile arheologice⁵². Pe de altă parte, pot fi observate alterările strecurate de-a lungul timpului în *MH*: în primul rând, mutarea datei prăznuirii de la 12 mai, după cum apare în *BS*, la 9 sau 10 mai; în al doilea rând, repetiția, sfinții de la Axiopolis fiind trecuți în două zile consecutive – 9 și 10 mai; apoi, în cazul zilei de 10 mai, trecerea lor în rândul sfinților pomeniți în Africa, iar nu în provincia istro-pontică; tot acolo – 10 mai –, confundarea numelui cetății Axiopolis cu cel al unui mucenic și trecerea lui în rând cu ceilalți sfinți.

Sunt un exemplu concret al numeroaselor greșeli strecurate de-a lungul timpului în *MH*. În unele cazuri, ele par a fi rezultatul încercări-

50. *MH*, p. 57.

51. *MH*, p. 58.

52. Vezi Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, nr. 194, București, 1976, p. 205-206.

lor nereușite ale copiștilor de a pune de acord diferențele constatate la nivelul manuscriselor de care s-au folosit.

Un alt exemplu de simplificare a textului *MO* de către autorul *BS* apare la Tomis în ziua de 5 iunie. În *BS* este pomenit doar Marcian, al cărui nume este urmat de formula simplă „și alți 3 mucenici”: „καὶ ε’ τοῦ Χαζιράν. – Ἐν Τόμει τῆ πόλει Μαρκιανὸς καὶ ἕτεροι μάρτυρες γ’.” (= și în [ziua a] 5 a lui Haziran [= iunie]. – În cetatea Tomis, Marcian și alți 3 mucenici)⁵³.

Mențiunea din *MH*, care reflectă forma extinsă a lui *MO*, aflată acum la aceeași dată ca și în *BS*, 5 iunie, este din nou mai detaliată:

<i>Codex Bernensis</i>	<i>Codex Epternacensis</i>	<i>Codex Wissenburgensis</i> ⁵⁴
NONAS IUN· IN AEGYPTO. Martiani . Nigrandi . et apolloni . quorū ges ta habentur	Nonas iuñ In aegyḡ marciani ni///candri et appollini ...	NON· IUN· In aegypto martiani nigrandi et apolloni quorum gesta habentur ...

Și în acest caz, textul *MH* a suferit alterări în privința locului de prăznuire a acestor mucenici: Egipt, în loc de Tomis. Greșeala poate fi pusă pe seama confuziei dintre numele cetăților Tomis, din Scythia Minor, și Thmuis, din Egipt⁵⁵. Asociată cu dorința copiștilor occidentali de a ușura localizarea mucenicilor de către cititori, locul pătimirii acestor mucenici a devenit, în cele din urmă, Egiptul⁵⁶.

Cât privește pe acești doi mucenici – Marcian și Nicandru –, ei au fost identificați, în mod justificat, cu cei doi sfinți omonimi de la Durostorum, soldați romani martirizați în timpul persecuției lui Dioclețian. De remarcat, însă, că la Tomis, ei erau prăznuiți la o dată – 5 iunie – diferită de cea a pomenirii lor la Durostorum – 27 (sau 17) iunie⁵⁷. Pe de altă parte, alături de simplificările de mai sus, se observă și omi-

53. *BS*, p. LVIII.

54. *MH*, p. 75.

55. O analiză detaliată a acestui caz, cu alte posibile explicații ale diferențelor existente între *BS* și *MH*, se găsește la H. Delehay, *Saints de Thrace...*, p. 269-272.

56. Alte două cazuri, ce urmează a fi prezentate mai jos – vezi paragrafele dintre notele 63-64 și nota 69 –, pledează în favoarea acestei explicații. Este vorba de transformările succesive *Halmyris* → *Almerida/Mérida* → *Spania* și, respectiv, *Noviodunum* → *Numidia* → *Africa*.

57. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 118.

terea cu totul în *BS* a unora dintre mucenicii martirologiului tomitan preluați de compilatorul/compilerii de la Nicomidia și păstrați în *MH*. Astfel, la *VI kl. iun.* (= 27 mai) sunt menționați în *MH* unii sfinți tomitani:

<i>Codex Bernensis</i>	<i>Codex Epternacensis</i>	<i>Codex Wissenburgensis</i> ⁵⁸
... IN THOMIS. Helię . Luciani. Zotici . Marcialis Uicturi . et murinę In thomis heliae luciani zotici marcialis victuri et murinae In thomis heliae luciani zotici marcialis Vic turi et maurinę ...

Numele lor trebuie asociate cu ale altor mucenici tomitani, pomeniți în *MH* la *XVII kl. oct.* (= 15 septembrie):

<i>Codex Bernensis</i>	<i>Codex Epternacensis</i>	<i>Codex Wissenburgensis</i> ⁵⁹
... ET IN THOMIS. ciuităț Natale Stratonis Ualeri. Merobii . et gordiani eři NICOMEDIA. Marcii . Archeon ET IN NOCERIE campanie . Constantii et in tomis stratonis macrobi eř in nuceria campaři constanti cyrini croci valeri cundiani eři nicoř artei et in thomis civiř nař stratori valeri merobi et gordiani eři et in nicomedia nař școrum arcii et archeon et in noceria campania nař șci constanti ...

Mucenicia celor mai mulți dintre ei – Macrobiu, Gordian, Heli, Zotic, Lucian și Valerian – la Tomis, în Scythia Minor, este confirmată, în acest caz, de *Sinaxarul Bisericii din Constantinopol*. În acesta din urmă, la 13 septembrie, este menționată ziua lor de prăznuire: „Τη αὐτῆς ἡμέρας ἄθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Μακροβίου, Γορδιανοῦ, Ἡλεῖ, Ζωτικοῦ, Λουκιανοῦ καὶ Οὐαλεριανοῦ.”⁶⁰ (= În aceeași zi, pătımirea Sfinților Mucenici Macrobiu, Gordian, Heli, Zotic, Lucian și Valerian – *trad. n.*).

Ca atare, compilatorul de la Nicomidia i-a pomenit în martirologiul său, traducătorul de la Aquileea, fidel textului grecesc pe care l-a tradus și îmbogățit, i-a păstrat, dar cel sirian i-a eliminat.

Un alt caz de omitere de către autorul lui *BS* a unei mențiuni privitoare la Biserica Tomisului existentă în *MO* este cel al Sfinților Mu-

58. *MH*, p. 67.

59. *MH*, p. 121.

60. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, 14 sept., 2, în *Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, opera et studio Hippolyti Delehaye, Bruxellis, 1902, col. 40-41.

cenici Epictet și Astion de la Halmyris. Valoarea acestui exemplu este cu atât mai mare cu cât el ilustrează într-un mod și mai clar alterările majore pe care uneori textul *MH*, așa cum s-a păstrat el, le-a suferit de-a lungul timpului⁶¹.

Existența reală a acestor mucenici – Epictet și Astion – nu poate fi pusă la îndoială, mai ales după descoperirea moaștelor lor în cripta martyrion de la Halmyris. Pe de altă parte, după cum s-a arătat deja, venirea episcopului Evanghelicus la mormântul lor la scurtă vreme de la momentul martirizării și, în plus, mutarea ulterioară și păstrarea sfintelor lor moaște în cetate⁶² pot fi privite ca o dovadă a menționării numelor lor în martirologiul tomitan. Din acesta, ele au pătruns, în mod cert, în *MO*, iar mai apoi în *MH*.

În *BS*, ei nu sunt pomeniți deloc, la fel cum nu este pomenit nici odată nici numele cetății Halmyris. Se poate conchide că traducătorul *BS*, ca și în cazul Sfinților tomitani Macrobiu, Gordian, Heli, Zotic, Lucian și Valerian, prezentat anterior, i-a eliminat cu totul.

În textul *MH*, numele celor doi mucenici sunt menționate împreună o singură dată, la *X kl. iun.* (= 23 mai). Deși această dată a prăznuirii lor diferă de cea din versiunea păstrată a actului lor martiric – 8 iulie, data pătimirii lor⁶³ –, asocierea celor două nume este un prim indiciu că pomenirea îi privește pe cei doi sfinți ai Scythiei Minor. Totuși, locul prăznuirii lor – Spania –, așa cum apare în *MH*, creează o adevărată confuzie:

61. Analiza detaliată a acestei note din *MH*, cu explicarea confuziilor apărute în ea, a fost făcută de H. Delehay, *Les Martyrs Épictète et Astion*, în „Académie Roumaine. Bulletin de la section historique”, t. XIV, București, 1928, p. 1-5. Ca atare, în studiul de față, vor fi prezentate doar concluziile acelei analize.

62. Construirea bazilicii care a adăpostit moaștele celor doi mucenici s-a petrecut după anul 324 d.Hr.; vezi Mihail Zahariade, Octavian Bounegru, *Despre începuturile creștinismului la Dunărea de Jos: Martyrium-ul de la Halmyris*, în vol. „Izvoarele creștinismului românesc”, Constanța, 2003, p. 119.

63. Vezi *Despre Sfinții...*, 49, p. 117.

ARHIEPISCOPIA DUNĂRII DE JOS

<i>Codex Bernensis</i>	<i>Codex Epternacensis</i>	<i>Codex Wissenburgensis</i> ⁶⁴
X KL· IUN· IN SPANIIS Epictiti. Abtonii. Baseli epi. It. Aptonii. IN AFRICA. Quinti. Luci. et paș sçi de siderii epi et martyř Iuliani. Felicis. Montane. Ianuarię Emilię. Nonne. Almeride. Asti. Basilei epi. Uictori. Firmi. Montani. Iuliani. Uictorici. Fidele. Donati. Nicię. Fausti. Timothei.	X k iun spanis epicti et aptoni vienna civi desiderii epi. basili epi iř aptani in aff quinti luci iuliani montanae ianuarię emeliae nonnae almeridae asti basilei epi victori firmi montani iuliani victurici tedeli donati niceae fausti timothei	X KL· IUN· In hispaniis Nař sçorũ epictiti optoni baseli epi Item optoni In africa quinti luci et paș sçi desiderii epi et mař iuliani felicis montane ianuarię emelię Nonne almeridię asti basilei epi victori firmi mon tani iuliani victurici fideli donati nicię fausti thimothei

Citind printre rânduri informația oferită de această pomenire din versiunile păstrate ale *MH*, se pot distinge numele celor doi mucenici – Epictet și Astion – repetate sub diferite forme, mai mult sau mai puțin alterate, și chiar cel al cetății în care au pățimit – Halmyris.

Pentru numele Epictet este clară forma *Epictiti* / *Epicti* / *Epictiti*. La fel de evidente sunt formele derivate din numele lui Astion: *Abtonii* / *aptoni* / *optoni*, apoi *Aptonii* / *aptani* / *optoni* și *Asti*. / *asti* / *asti*.

În fine, în pomenirea aceleiași zile, poate fi identificat chiar și numele cetății Halmyris, menționat o singură dată, dar tot într-o formă coruptă: *Almeride* / *almeridae* / *almeridię*. Poziția sa, în șirul martirilor menționați, lasă impresia că ar fi vorba de numele unei mucenițe. Locul său firesc ar fi fost înaintea numelor celor doi mucenici ai Scythiei Minor. În mod cert, acolo se și afla în *MO* și în forma inițială a lui *MH*. Ulterior, de-a lungul prefacerilor succesive suferite de acest din urmă document aghiografic, numele cetății a fost confundat cu cel al cetății Almerida/Mérida din Spania. În cele din urmă, pentru simplificare, el a fost înlocuit cu cel al Spaniei. Ulterior, un alt copist, care va fi avut la dispoziție două ediții ale documentului – una cu numele Spaniei deja adăugat și alta cu cel vechi al Halmyrisului încă păstrat – a crezut că numele cetății este cel al unei mucenițe, omis în ediția cu Spania. Ca atare, el a introdus numele cetății la jumătatea notei, în rând cu mucenicii din Africa.

⁶⁴. *MH*, p. 65.

Nota abundă, de altfel, în greșeli și confuzii. H. Delehay, cel care s-a ocupat în mod special de ea într-unul dintre studiile sale, a explicat și restul confuziilor⁶⁵.

Acest caz al Sfinților Mucenici Epictet și Astion și al cetății lor, Halmyris, surprinde totală neînțelegere a unora dintre notele aghiografice de către unii dintre cei care, de-a lungul timpului, au prelucrat sau au copiat și s-au simțit datori să corecteze ceea ce ei au crezut a fi greșeli strecurate în cuprinsul diferitelor manuscrise ale lui *MH* pe care le-au folosit.

Nota inițială va fi fost una simplă. După H. Delehay, în *MO* ea avea forma *έν Αλμυρίδι Έπίκτητος και Αστίων*, tradusă în latină în *MH* sub forma *Halmyride Epicteti Astionis*. În final, locul pătimirii a fost luat de Spania, numele lui Astion a fost repetat în trei rânduri sub diferite forme, lăsând impresia că este vorba de trei mucenici diferiți, iar numele cetății în care au pățimit a fost interpretat ca fiind cel al unei mucenițe. În consecință, el a fost intercalat între cele ale sfinților africani pomeniți în aceeași zi.

Sfântul Mucenic Alexandru în MH

Numele Sfântului Mucenic Alexandru, legat de cel al provinciei Scythia Minor, apare doar în cuprinsul *MH*, în patru rânduri: la *prid. id. mai* (= 14 mai) și *idus mai* (= 15 mai), la *VIII id. iun.* (= 6 iunie) și la *kl. oct.* (= 1 octombrie). Având în vedere importanța lor pentru tema studiului de față, vor fi expuse în cele ce urmează.

Mai întâi, pomenirile din luna mai: **prid. id.mai (= 14 mai):**

65. Astfel, *Fidelę / Tedeli / Fideli* este considerat o formă coruptă a latinescului *fidelis*. Apoi, *Luci, Iuliani, Montanę / Montanae / Montane, Ianuarię / Ianuariae / Ianuariae, Uictori / Victori / Vicitori, Iuliani, Uictorici / Victurici / Victurici, Donati Nicię / Donati nicae / Donati nicię* (pentru *Donatiani*) sunt numele alterate ale unor mucenici din Africa, pomeniți în martirologiul din Cartagina în aceeași zi, 23 mai. *Firmi Montani* este o formă coruptă a formulei *Sirmi Montani*, cu sensul *La Sirmium, Sfântul Montanus*, preotul care a pățimit împreună cu soția sa, Maxima, la 26 martie. În fine, *Emilię. Nonnę. Basilei epi* are sensul *Emmeliae nonnae Basilei episcopi*, făcând pomenire Sfintei Emilia, mama Sfântului Vasile cel Mare. Cât îi privește pe Sfinții Quintus, Faustus, Timotheus, ei sunt considerați simple repetiții ale unor mucenici din alte zile. De asemenea, formula *vienna civi desiderii epi*. se referă la episcopul Didier al Vienei. Menționarea sa, doar în codex-ul Epternacensis, este o dovadă că în forma veche a *MH* ea nu a existat, vezi H. Delehay, *Les Martyrs Épictète et Astion*, p. 2-3.

ARHIEPISCOPIA DUNĂRII DE JOS

<i>Codex Bernensis</i>	<i>Codex Epternacensis</i>	<i>Codex Wissenburgensis</i> ⁶⁶
<p>PRID· ^{id}· MAI· IN SIRIA. Uicto ris Militis. Et corone. qui si mul passi sunt. ROME. Isidori. Bonefacii. IN AFRICA Natl. sčorum. Secundi ani. Quarti Uicturiani. Ianua rii. Medion. ET ADAUCTI. Denegothie. Maximini. ALEXANDRI. P(ro)culi Aframi. It. adaucti. Adeodati. IN ASIA. Sči maximini MEDIOLANO Uictoris. Naboris Felicis. Rustici. et alibi sčorum. quadringentorū. quattuor martyrū. qui cū sčō cyrico. passi sunt. ARUERNUS. dedicatio ecclesie Sče Agricole</p>	<p>Pridie id. m̄ in siria victoris et coronae in aff secundini quarti victurini Ianuari mediani et adaviti denecutiae alaxandri proculi aframi adaviti adeodati In asia maximi mediolā victoris nemoris felicis rustici et alibi CCCIII mañ qui cū sčō cyrico paš sť arvenñ civī agricolae.</p>	<p>II ID· MAI· In syria victoris militis et corone qui simul passi sunt In a frica sči secundiani quarti vic turiani ianuari medion Alex andri aframi maximini proculi ad aucti adeodati In asia sči maxi miani In mediolano victoris na moris felicis rustici et sčorum cccc IIII mañ qui cum cirico passi sunt Arvernus dedicatio ecclesie sčae acreculę et ẽ dedicatio basilicę sči petri In uuizenb</p>

idus mai (15 mai):

<i>Codex Bernensis</i>	<i>Codex Epternacensis</i>	<i>Codex Wissenburgensis</i> ⁶⁷
<p>IDUS MAI· IN SIRMIA. Timothei . et alibi ^{viii} Uirginum. Alexandri. Digni. Cotthie. IN SARDINIA. Simplici. ET IN PORTO. ROMANO. Prestabilis . Felicis. Uictoris . Cyrici. Ianuarii . Heroli. Pauli. Menerui. Aquilini. Heracli. MEDIOLANO. Uictoris. LAMOSACO. Natale sčorum . Petri . et andreae. Pauli . et dionise ET AGUSTIDUN· Trici eři.</p>	<p>Idus Sirmio nť timothei et ^{vii} . virginum et alibi alexandri digni chottiae in sardī simplici prb In portu rom prestabilis felicis victoris cyrici ianuari heroli pauli minervi aquilini heradi dionisiae mediol Nť victoris lamsacivī petri pauli andreae.</p>	<p>IDUS MAIAS In symia thimothei et alibi ^{vii} virg alexandri digni choti tidie. In sardinia simplici In porto romano praestabilis felicis vic toris cyrici ianuarii heroli pauli menervi aquilini heracl medio lano victoris lamosacū paš sčō rum petri et andrei pauli et diuni se Agustiduno praetece eři</p>

66. MH, p. 60.

67. MH, p. 61.

Trebuie spus, de la început, că această pomenire nu se regăsește în *BS*. De altfel, în documentul aghiografic sirian, numele Dinogetiei nu apare niciodată. Din acest punct de vedere, situația se aseamănă cu cea a cetății Halmyris care, deși figura în *MO*, cu Sfinții Mucenici Epictet și Astion, de unde a trecut în *MH*, lipsește în *BS*.

În cazul de față, se poate observa că pomenirea Dinogetiei și a Sfântului Mucenic Alexandru se face în două zile consecutive – 14 și 15 mai. În mod cert, într-unul dintre cele două cazuri este vorba de o greșală prin repetiție, datorată copiștilor care au intervenit de-a lungul timpului asupra textului inițial al *MH*⁶⁸. Repetiția se aseamănă cu cea de la 9-10 mai, pentru Sfinții Mucenici Chiril și Chindeas de la Axiopolis, prezentată deja mai sus. Avantajul pe care îl oferă o astfel de repetiție constă în acela că ea certifică existența unei note vechi, în textul inițial al *MH*, privitoare la Dinogetia, într-una dintre cele două zile sau într-alta apropiată. Ca atare, chiar dacă ea lipsește în *BS*, repetiția pomenirii certifică existența ei în martirologiul tomitan, în *MO*, care a preluat-o, și în *MH*, unde, în final, a fost repetată.

De remarcat, apoi, că în prima dintre cele două zile – 14 mai – numele Dinogetiei apare în două dintre manuscrise – *Codex Bernensis* și *Codex Epternacensis* –, într-o formă – Denegothie / denecutiae – mai apropiată de cea corectă. Pe de altă parte, pomenirea numelui mucenicului și în cel de-al treilea manuscris – *Codex Wissenburgensis* – poate fi privită ca o dovadă că numele cetății a existat și în manuscrisele mai vechi care au servit la redactarea acestuia, fiind eliminat în timp, prin omisiunea unui copist. De asemenea, trebuie semnalată și poziția firească a numelui cetății, înaintea celui al mucenicului pomenit.

La 15 mai, numele Dinogetiei, deși este menționat în toate cele trei manuscrise, apare mult alterat: Digni. Cotthie. / digni chottiae / digni choti tidię. Din acest punct de vedere, este evident că el a fost confundat cu numele a doi mucenici diferiți. În plus, el apare după cel al mucenicului, deși, din acest punct de vedere, cazul este, totuși, mai puțin relevant, asemănându-se cu cel al exemplului Epictet – Astion – Halmyris.

68. Pentru explicarea acestor repetiții, vezi și H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2562.

Comparând cele două mențiuni, pare că cea originală se afla în prima dintre ele – 14 mai –, cea de-a doua pomenire fiind rezultatul unei greșeli de copiere.

La *VIII id. iun.* (6 iunie), locul prăznuirii sfântului este Noviodunum:

<i>Codex Bernensis</i>	<i>Codex Epternacensis</i>	<i>Codex Wissenburgensis</i> ⁶⁹
<p>UIII . ID· IUN· NIUEDUNO. Amanti . Lucii . Alexandri . Andreę Donati . Peregri . IN AFRICA . Itali . Zotici . Camasi . Philippi . Attali. et alibi . depoș Beati . Gaudi eři Gracinopoli depoș Cerati eři.</p>	<p>VIII idus iuñ in ařf amanti luci alexandri andreae donati peregrinae In ařf itali zotici camari philipi attali et alibi depoș caudi eři glacinopoli depoș cerati eři.</p>	<p>VIII ID· IUN· Nevoduno amanti luci alexandri alexandriae dona ti peregri In africa itali zotici ca masi philippi Attali et alibi deř beati claudi eři Gracinopole cerati eři.</p>

Deși nota este, în mod evident, alterată⁷⁰, se poate deduce că la 6 iunie⁷¹, alături de Sfinții Mucenici locali – Zoticos, Attalos, Kamasis și Phillippos –, la Noviodunum era prăznuit și Sfântul Mucenic Alexandru. Alte informații despre el nu apar în însemnarea aghiografică a acestei zile.

69. *MH*, p. 76.

70. Paragraful privitor la sfinții prăznuiți la Noviodunum este scindat, în mod greșit, prin introducerea numelui regiunii Africa. Este evident că locul de prăznuire al Sfinților *Zotici, Camasi, Philippi și Attali* este Noviodunum, iar nu Africa, așa cum apare în text. Pare că, în acest caz, compilatorii occidentali au confundat numele cetății Noviodunum, de la Dunărea de Jos, cu cel al regiunii Numidia, situată în nordul Africii. În final, datorită aceleiași dorințe de simplificare a textului aghiografic, ei l-au schimbat în Africa. Așa cum apare aici, textul pare a fi rezultatul muncii unui copist care a avut la îndemână cel puțin două manuscrise. Într-unul dintre ele apărea, în mod corect, numele original al locului de prăznuire – Noviodunum. În cel de-al doilea manuscris, el deja fusese schimbat în Africa. Din dorința de a nu omite nimic, copistul a combinat informațiile din cele două manuscrise. Astfel, a apărut versiunea de față, în care sunt menționate ambele locuri de prăznuire: cel original, Noviodunum, și cel creat artificial, Africa.

71. Noviodunum apare în *MH* și la 4 iunie, când sunt pomeniți trei dintre sfinții locali – *NIVIDUNO ciuitate Zotici, Attali ... Camasi / in ninive nř dinoci zotici attali ... camasi / Nividuno civitate zotici. attali... camasi*, vezi *MH*, p. 75. Probabil, și în acest caz – 4 și 6 iunie –, este vorba de o repetiție ce trebuie pusă pe seama copiștilor care au intervenit asupra textului original. Nu este exclus ca pomenirea inițială să fi fost cea de la 6 iunie.

În fine, în ultima pomenire – **k. oct. (1 octombrie)** –, identificarea locului de cinstire a Sfântului Alexandru ridică unele probleme:

k. oct. (1 octombrie):

<i>Codex Bernensis</i>	<i>Codex Epternacensis</i>	<i>Codex Wissenburgensis</i> ⁷²
<p>LAETANIAS INDICEND· MSIS· OCTUB· HABET DIES XXXI. KL· OCTB· IN THOMIS ciuitate . Prisci . Criscenti . Euacri Denegotie . Faustini Marcialis . Ianuarii Alexandri . Eoppi Digne . Gottiae SaturNini . Spei Casti . Primi . Donati . N GALL· CIUITAT· beturicas . Dedică ecclesie Sĉi Steph· ptomartyris . IT Digne . Cotie . IT Cotie . Passi . Coĉpi THOMIS . Cristi . IN GALL· CIUITAT· autisiderinſium Depoſ . Sĉi Germa ni eĉi et confessoř REM//IS FESTIUITA Sĉi Remigii eĉi</p>	<p>Octimber dies XXXI. Kl ocĉ civi thomis nĉ prisci et evagri remus sĉi remedi et sĉi germani eĉi criscenti denegotiae faustini marcialis ianuari alaxandri eutropi pigrae cotiae saturnini spei casti primi donati iĉ dignae thomis civi charisti</p>	<p>LETANIAS INDIC· MEN· OCT· HAB· [DIE· XXXI· KL· OCT· In ciuiĉ tumis prisci criscenti euagri denego thię faustini marcialis ianu arii alexandri eoprobi digneę gotthiae saturnini spei casti primi donati item dignae Re mus ciuiĉ translatio corporis sĉi remedii eĉi et oonĉ In a drauetis deĉ beati uedasti eĉi et conf pas sico praepi thomis thomis chris ti . In gaĉ ciuiĉ Autisiderinſ sĉi germani eĉi et conf</p>

În paragraf sunt menționate două cetăți ale Scythiei Minor: Tomis și Dinogeția. Prima dintre cetăți este menționată în fruntea notei și într-o formă foarte clară, care permite concluzia că în această zi, la Tomis, era o sărbătoare închinată anumitor mucenici. L. Duchesne⁷³ consideră că 1 octombrie era ziua pomenirii Sfântului Priscus de la Tomis. Alături de el au fost trecuți în calendar *Crescens*, care trebuie identificat cu acel Χρηστός (Hrestus), pomenit atât în *BS*, cât și în *MH*, la 3 aprilie⁷⁴, și Evagrius, menționat și el în *MH*, tot la 3 aprilie⁷⁵. Este

72. *MH*, p. 128.

73. Duchesne, *Les légendes...*, p. 37.

74. *BS*, p. LV; *MH*, p. 39. Vezi și Duchesne, *Les légendes...*, p. 37.

75. *MH*, p. 39. Vezi și Duchesne, *Les légendes...*, p. 37, care consideră ziua de 3 aprilie ca fiind ziua proprie de prăznuire a Sf. Crescens și Evagrius.

posibil ca în forma originală a notei să fi fost pomenit și numele celui-lalt mucenic tomitan din grupul de la 3 aprilie, Pappus, al cărui nume – Πάππος – este menționat, tot atunci, în *BS*⁷⁶. Unii cercetători⁷⁷ au identificat numele său în *MH*, în nota de la 1 octombrie, cu *Passi* / - / *Passico*⁷⁸.

Cât privește Dinogeția, ea trebuie legată mai ales de Sfântul Mucenic Alexandru, menționat în notă sub două forme: Alexandri / alexandri / alexandri.

Nota de la 1 octombrie capătă o unitate mai clară între Tomis și Dinogeția dacă din ea sunt excluși Sfinții Mucenici Faustinus, Marcialis și Ianuarius, identificați cu mucenicii omonimi de la Cordoba, unde erau prăznuiți la 13 octombrie⁷⁹. Trecerea lor la 1 octombrie trebuie pusă pe seama unei greșeli de repetiție a copiștilor occidentali⁸⁰.

76. *BS*, p. LV.

77. Vezi E. Braniște, *op. cit.*, p. 38.

78. După L. Duchesne, *Les légendes...*, p. 37, numele de Passi ar proveni din nota de la 2 octombrie, fiind o formă alterată a lui Dasius, mucenicul de la Durostorum. Trimiterea lui L. Duchesne este, însă, greșită, la acea dată – 2 octombrie – nefigurând acel sfânt. Cel mai probabil, L. Duchesne l-a avut în vedere pe Sfântul Mucenic Dasius-Tasius de la Axiopolis, pomenit în *MH* la 4 octombrie – *IN AXIOPOLI . Dasii.* –, vezi *MH, Codex Bernensis*, p. 129, despre care, o vreme, s-a crezut, în mod greșit, că este unul și același mucenic cu cel de la Durostorum, vezi I. Barnea, *Sfinții martiri „Dasius” de la Durostorum și Axiopolis*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CVII (1989), nr. 5-6, p. 144-149.

79. Vezi L. Duchesne, *Les légendes...*, p. 36-37; H. Delehaye, *Sanctus. Essai sur le culte des Saints dans l'antiquité*, Bruxelles, 1927, p. 213-214; I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 999; E. Braniște, *op. cit.*, p. 37.

80. Vezi și L. Duchesne, *Les légendes...*, p. 36. Un punct de vedere diferit are N. Zurgavu, *Câteva considerații...*, p. 242-243, idem, *Geneza...*, p. 217. El consideră că acest grup de mucenici – Faustinus, Martialis, Ianuarius, Alexander și Euprobis –, precum și cel al sfinților Saturninus, Speus, Castus, Primus, Donatus, Passicus, Propus, erau prăznuiți în mod real, atât la Tomis, cât și la Dinogeția, cea din urmă preluându-i din calendarul tomitan. Afirmatia este, însă, greșită. Cu foarte puține excepții, numele mucenicilor occidentali au fost introduse în *MH* în timpul prelucrărilor și îmbogățirilor succesive la care acest document aghiografic a fost supus în vestul Europei, vezi H. Leclercq, *op. cit.*, col. 2567-2568. Ca atare, mucenicii de la Cordoba nu figurau în *MO*, și, în mod cert, nici în martirologiul tomitan. Numele lor, ca și cele ale altor sfinți occidentali, au fost trecute, în mod greșit, în dreptul Tomisului sau al celorlalte cetăți istro-pontice, de copiștii și compilatorii din Occident.

Pe de altă parte, grupul Saturninus, Spei, Casti, Primi, Donati este atribuit unui grup de mucenici africani, trecuți aici, tot în urma unei greșeli de copist⁸¹.

Rămâne, ca atare, atribuirea a doi martiri Dinogetiei: Alexandru și Eoprepi⁸². În plus, prin eliminarea numelor celorlalți mucenici, arătată anterior, numele lor apar flancate de cel al localității: *Dinogetiae Alexandri, Eoprepi Dignae Cotiae*.

Ar însemna că Sfântul Mucenic Alexandru avea la Dinogetia și o a doua zi de prăznuire. O atare situație, asociată și cu cinstirea sa în cetatea vecină, Noviodunum, pledează în favoarea originii locale a acestui mucenic.

Nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca nota aghiografică de la 1 octombrie să fi indicat Dinogetia ca loc al pătimirii Sfântului Alexandru. Că numele acestei cetăți era pomenit în notă încă de la început, în forma originală a *MH*, o arată menționarea sa, în manuscrisele păstrate, în câteva rânduri, chiar dacă, uneori, în forme destul de alterate: *Denegotie / denegotiae / denego thię, a doua oară Digne . Gottiae / pigrae cotiae / dignę gotthiae, apoi Digne . Cotie. (I, Cotie) / dignae / dignae și, în fine, Cotie / - / -*⁸³. Nu este, însă, clară, poziția sa inițială în această notă: înainte sau după numele *Alexandri-Eoprepi*. De poziția sa în cadrul notei depinde cazul gramatical în care numele cetății se afla în forma veche, originală, a documentelor martirologice: în dativ – *Δινογέτεια* –, pentru *MO*, și ablativ – *Dinogetia* –, pentru *MH*, sau în genitiv – *Δινογετείας-Dinogetiae* –, în ambele documente. Cu alte cuvinte, în cadrul acestei note aghiografice, numele Dinogetiei marca locul prăznuirii unui sfânt sau locul de origine al acestuia, după modelul: *În Tomis, Priscus, Hrestus, Evagrius și Pappus; în Dinogetia Alexandru sau În Tomis, Priscus, Hrestus, Evagrius și Pappus, și Alexandru al Dinogetiei?*

81. L. Duchesne, *Les légendes...*, p. 37. Vezi și I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 1000; E. Brașiște, *op. cit.*, p. 38; N. Zugravu, *Câteva considerații...*, p. 242-243; idem, *Geneza...*, p. 217.

82. Vezi și Duchesne, *Les légendes...*, p. 37-38.

83. Identificarea acestor forme alterate cu numele Dinogetiei este admisă de majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de acest caz, L. Duchesne, *Les légendes...*, p. 37; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 120, nota 2; I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 999; N. Zugravu, *Câteva considerații...*, p. 240, idem, *Geneza...*, p. 216.

Terminația păstrată, deși se apropie de cazul genitiv, nu este de mare folos în rezolvarea acestei probleme. Aceeași terminație se întâlnește și la 14/15 mai, unde, în mod cert, numele cetății s-a aflat în dativ (gr.), respectiv ablativ (lat.).

Pentru cea de-a doua posibilitate – dativ, în greacă, și ablativ, în latină – ar putea pleda poziția formei *Dinogothie*, care este mai apropiată de numele corect al cetății, înaintea numelor celor doi mucenici. Însă, și în acest caz, având în vedere exemplul *Epictet – Astion – Halmyris* pentru *Halmyris – Epictet – Astion*, și acest argument pierde din valoare.

Apelând la *BS*, cea mai fidelă oglindire, chiar dacă fragmentată și simplificată, a lui *MO*, în el se întâlnesc ambele situații:

a. pomenirea în aceeași zi calendaristică a sfinților din două sau mai multe cetăți: ex. „καὶ ζ' μηνὶ τῷ αὐτῷ. - Ἐν Μελιτηνῇ Πολύευκτος. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐν Ἡρακλείᾳ τῇ πόλει τῇ ἐν Θράκῃ Κνόδινος ὁ μάρτυρ' ἐν Νικομηδείᾳ Λουκιανὸς ὁ πρεσβύτερος“ (= și, în aceeași lună [=Ianuarie], în [ziua] a 7-a. – În Melitene, Polyeuct. În aceeași zi, în cetatea Heracleia, în Tracia, Knodinos martirul; în Nicomidia, Lucianos preotul)⁸⁴.

b. pomenirea într-o cetate a unui sfânt al altei cetăți, inclusiv cu menționarea cetății sale de origine: ex. „καὶ κδ' μηνὶ τῷ αὐτῷ. - Ἐν Νικομηδείᾳ Βαβυλᾶς ἐπίσκοπος τῆς Ἀντιοχείας καὶ τριάκοντα παῖδες μάρτυρες“ (= și, în aceeași lună [=ianuarie], în [ziua] a 24-a. – În Nicomidia, Babyllas episcopul Antiohiei și treizeci de copii martiri)⁸⁵.

Pentru provincia Scythia Minor, în *BS*, nu se întâlnește, însă, niciunul dintre aceste cazuri.

Argumente pot fi aduse în favoarea ambelor posibilități. Repetarea cu insistență a numelui *Dinogethie* în această notă ar pleda în favoarea ideii existenței unui paragraf distinct, pentru această cetate. Pe de altă parte, coruperea atât de gravă a numelui acestei cetăți și, ulterior, transformarea lui în numele unei mucenițe, după cum au crezut și unii cercetători⁸⁶, pledează în favoarea celei de a doua ipoteze: numele Di-

84. *BS*, p. LII.

85. *BS*, p. LIII.

86. Vezi, în acest sens, considerațiile lui Carol Auner, *Dobrogea*, în „Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie“, t. IV, première partie (D-Domestici), Paris, 1920, col. 1239-1240, și E. Braniște, *op. cit.*, p. 38.

noeției era inserat în paragraful Tomisului, fiind, ulterior, confundat cu cel al unei mucenițe.

Trebuie avute în vedere, apoi, cel puțin două aspecte. Pe de o parte, așa cum s-a precizat și la începutul studiului de față, în *MO* și, prin traducerea sa, și în forma originală a lui *MH*, notele aghiografice erau ceva mai detaliate, iar nu o simplă înșiruire de nume de cetăți și mucenici. Aspectul original al lui *MO* se observă mai ales în *Fragmentum Laureshamense* (= *FL*), unde s-au păstrat informații istorice mai extinse despre mucenicii pomeniți, decât în restul codicelor păstrate ale *MH*.

Deși *FL* nu acoperă niciuna dintre zilele pomenirii Sfântului Mucenic Alexandru, el este folositor prin aceea că permite să se înțeleagă cât de detaliate erau uneori aceste note martirologice în *MO*, principalul izvor al lui *MH*. Valoarea acestei informații este cu atât mai mare cu cât, în *FL*, se păstrează și o sărbătoare a Bisericii istro-pontice. Fără îndoială, în cazul ei, informațiile istorice păstrate în *FL* provin tocmai din martirologiul tomitan, prin mijlocirea lui *MO*.

Astfel, la *III non. ian.* (= 3 ianuarie), în *MH*, în toate manuscrisele păstrate, sunt pomeniți Sfinții Mucenici Claudiu, Eugen, Rodon și trei frați, Argei, Narcis și Marcellin. Cu excepția lui *FL*, în manuscrisele păstrate, informația despre aceștia este una rezumativă: numele cetății în care erau prăznuiți – Tomis –, numele mucenicilor, gradul de rudenie al unora dintre ei, filiația cu episcopul provinciei și, doar în *Codex Wissenburgensis*, împăratul sub care au pățimit – Liciniu. În *FL*, după prezentarea acestor date sumare, expunerea continuă cu informații istorice despre unul dintre cei pomeniți – motivul condamnării, felul pătimirii, istoria sfintelor sale moaște, inclusiv cu elemente topografice, anume, locul depunerii temporare a trupului său – *in villa Amanti, religiosi viri*⁸⁷:

87. *MH*, p. 5.

ARHIEPISCOPIA DUNĂRII DE JOS

<i>Codex Bernensis</i>	<i>Fragmentum Laureshamense</i>	<i>Codex Epternacensis</i>	<i>Codex Wissenburgensis</i> ⁸⁸
<p>III NON. IAN. ... et in ciuiŝ Thomis . claudionis . Eugeni . Rodi . et tri um fratrum . arget . Narcissi . et marcellini . pueri xpi. Anifili eŝi ...</p>	<p>II. Nona Ianuaŝ. ... Et in ciu Tomis Claudio nis Eugeni Rodi et trium fratrum Argei Narcissi et mar cellini pueri Xŝiani Fili eŝ qui sub licinio inter tyrones conŝhen sus cum nollet militare cesus ad mortem carce re mancipatus missus in ceppo est donec rela tione esset responsu dimersoq. in mare delato corpore eius in litore a religiosissimis viris depositu e in vil la Amanti religiosi viri ubi fiunt orationes magne ...</p>	<p>III Nö ... et in civi tomis claudonis eugenis rodi trium ŝfrm argei narcissi et marcellini pueri xŝiani ...</p>	<p>III NON. IANUARIUS. ... et in civitate thomis cla udionis eugeni rodi et trium fratrum argei narcissi . et marcellini pueri cris tiani feli eŝi qui sub licinio ...</p>

Rezultă din acest pasaj că, cel puțin unele dintre pomenirile martirologiului tomitan erau mai extinse, oferind informații clare despre locul, timpul și felul pătimirii, și chiar despre locul depunerii sfințelor moaște ale celor pomeniți. După cum s-a spus deja, informațiile de acest fel au trecut din martirologiul tomitan în *MO*, apoi, prin traducere, în *MH*, fiind conservate în *FL*.

Ca atare, deși nu a fost luată în calcul până acum⁸⁹, pare credibilă și posibilitatea ca nota de la 1 octombrie să fi fost una mai detaliată, în

88. *Ibidem*.

89. Cercetătorii care au analizat informațiile acestei note aghiografice au preferat împărțirea ei în două rubrici distincte: Tomis și Dinogeția; vezi L. Duchesne, *Les légendes...*, p. 37; N. Zugravu, *Câteva considerații...*, p. 240, 242-243, idem, *Geneza...*,

care erau expuse informații istorice despre sfinții prăznuiți la Tomis la acea dată. Aceste referiri puteau privi și originea Sfântului Mucenic Alexandru, sub una din formele: *de la Dinogetia*, sau *care a pățimit la Dinogetia*, ori *al cărui trup se află la Dinogetia* etc. Menirea unei astfel de note putea fi și aceea de a arăta credincioșilor din Scythia Minor originea diferită a celor pomeniți la Tomis în acea zi: sfinții tomitani, menționați la început – Priscus, Hrestus, Evagrius și Pappus –, și cel al Dinogetiei – Alexandru –, pomenit la sfârșit.

Pe de altă parte, un alt aspect care trebuie avut în vedere la explicarea acestei note este cel al datei sărbătorilor provinciei istro-pontice. Se poate observa că, în multe cazuri, zilele de prăznuire ale aceluiași mucenici diferă de la o cetate la alta. În cetatea de origine, ei sunt menționați în ziua pătimirii sau, posibil, în alte cazuri, a mutării moaștelor ori a altor evenimente legate de cultul lor. În celelalte cetăți, ei aveau, în schimb, zile de prăznuire diferite⁹⁰. Un exemplu în acest sens este cel al sfinților tomitani Macrobiu și Gordian, pomeniți la Tomis, fie la 27 mai, fie la 13 sau 15 septembrie, iar la Noviodunum la 17 octombrie. Aceste diferențe de prăznuire nu par a fi deloc întâmplătoare, ci rezultatul unei hotărâri premeditate, menite a evita prăznuirile simultane, în diferitele cetăți de pe teritoriul episcopiei istro-pontice. Cea mai plauzibilă explicație a acestei situații pare a fi dorința ierarhilor tomitani de a participa personal la marile sărbători ale cetăților provinciei, lucru care ar fi fost imposibil în cazul prăznuirilor simultane. De altfel, sărbătorile erau cele mai potrivite momente în care ierarhii tomitani se puteau afla în mijlocul comunităților locale pentru a sluji și, la fel de important, pentru a propovădui dreapta credință în fața credincioșilor adunați în număr mare, apărându-și turma de erezii⁹¹.

p. 216-217. Doar I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 999, a considerat că numele cetății Dinogetia era la genitiv, fără a insista, însă, asupra acestui aspect.

90. Nu trebuie exclusă nici ipoteza ca 1 octombrie, ziua martirizării la Tomis a Sfântului Mucenic Priscus, să fi fost și ziua martirizării Sfântului Mucenic Alexandru. Ca atare, era firesc ca ei să fie trecuți în calendarul tomitan împreună, cu menționarea cetăților în care erau prăznuiți – Tomis și Capidava. Însă, în acest caz, este evident că locul de pătimire al Sfântului Mucenic Alexandru era Capidava.

91. Nu în ultimul rând, este de presupus că la astfel de sărbători era săvârșită, în mod solemn, chiar de către episcop, și Taina Sfântului Botez, pentru cei catehizați.

Un astfel de exemplu îl avem chiar în cazul întâlnirii dintre episcopul Bretanion și împăratul Valens: „Καὶ Οὐάλης ὁ βασιλεὺς ἦκεν εἰς Τόμιν· ἐπεὶ δὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀφίκετο καὶ ὡς εἰώθει ἔπειθεν αὐτὸν κοινωνεῖν τοῖς τῆς ἐναντίας αἰρέσεως, ἀνδρείως μάλα πρὸς τὸν κρατοῦντα παρρησιασάμενος περὶ τοῦ δόγματος τῶν ἐν Νικαῖα συνεληλυθότων, ἀπέλιπεν αὐτὸν καὶ εἰς ἑτέραν ἦλθεν ἐκκλησίαν, καὶ ὁ λαὸς ἀπηκολούθησε· σχεδὸν γὰρ πᾶσα ἡ πόλις συνελύθησαν βασιλέα τε ὀψόμενοι καὶ νεώτερον ἔσεσθαί τι προσδοκῆσαντες“ (= Și împăratul Valens a venit în Tomis. Intrând în biserică și îndemnându-l [pe Brettanion], cum obișnuia el, să se unească cu cei din secta potrivnică, Brettanion a discutat cu mult curaj în fața stăpânitorului despre dogma de la sinodul din Niceea, apoi l-a părăsit și s-a dus în altă biserică, iar poporul l-a însoțit. Și se adunase aproape tot orașul spre a-l vedea pe împărat, bănuind că se va întâmpla ceva deosebit)⁹².

Se întâlnesc, în acest caz, elementele principale ale oricărei mari sărbători locale: slujba religioasă săvârșită de un sobor de preoți în fruntea cărora se afla episcopul provinciei, credincioșii adunați în număr mare cu prilejul unui eveniment local de o importanță deosebită, propovăduirea dreptei credințe în fața tuturor de către ierarh și, în final, urmarea lui de către toți cei prezenți.

Sărbătorile vor fi fost, așadar, cele mai potrivite și regulate momente în care păstorul tomitan putea să-și catehizeze turma, apărând-o de învățăturile greșite. Or, având în vedere păstrarea constantă a dreptei credințe în Scythia Minor de-a lungul secolului al IV-lea, atât de tulburat, mai ales de erezia ariană, se poate spune că această politică a avut roadele scontate.

Pare credibil, așadar, ca, în nota de la 1 octombrie, în calendarul tomitan să fi fost vorba despre o sărbătoare a Tomisului, în care erau prăznuiți atât sfinți ai cetății, cât și sfinți din afara acesteia, dar de pe teritoriul episcopiei. În acest caz, este evident că Sfântul Mucenic Alexandru era un sfânt al Dinogetiei, al cărui cult a iradiat atât în cetatea vecină, Noviodunum, cât și în metropola provinciei, Tomis.

92. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, p. 224-225.

Oricum ar fi, nota de la 1 octombrie, asociată cu pomenirea Sfântului Mucenic Alexandru la Dinogeția, la 14-15 mai, și la Noviodunum⁹³, la 6 iunie, pledează în favoarea martirizării acestui mucenic la Dinogeția.

Rămâne, însă, ca viitoarele săpături arheologice de la Dinogeția să confirme ipoteza de lucru din studiul de față. Pe temeiul descoperirilor arheologice, originea acestui sfânt mucenic creștin poate fi tranșată definitiv, ca și în alte cazuri – Niculițel, Halmyris, Axio-polis.

Data pătimirii

Cât privește data muceniei Sfântului Mucenic Alexandru, în martirologiile păstrate nu se păstrează nicio informație. În orice caz, ea trebuie plasată fie în timpul persecuției lui Dioclețian – anii 303-304 –, fie în cel al persecuției lui Liciniu – anii 320-324 –, când a pățimit cea mai mare parte a martirilor Scythiei Minor. În favoarea aceluiași persecuții pledează și momentul alcătuirii martirologiului tomitan, despre care s-a vorbit în prima parte a studiului de față⁹⁴.

Un posibil indiciu în stabilirea datei martirizării sale l-ar putea oferi evoluția istorică a cetății Dinogeția. Ea a fost ridicată din temelii, peste o așezare băștinașă, în timpul lui Dioclețian⁹⁵. Din acest punct de vedere, cazul Dinogeția se aseamănă cu cel al Halmyris-ului în care au pățimit Sfinții Mucenici Epictet și Astion.

În *Actul martiric* al acestora din urmă sunt amintite lucrările de reconstrucție a cetății și inspectarea lor de către Latronianus, sosit în acest scop la Halmyris. Așa cum reiese din același document aghio-grafic, arestarea Sfinților Mucenici Epictet și Astion a avut loc după

93. Legăturile strânse dintre Dinogeția și Noviodunum par firești, având în vedere apropierea lor geografică – cca 30 km – și legăturile lor în plan militar: stabilirea la Dinogeția, în timpul lui Dioclețian, pentru apărarea cetății, a unui detașament al legiunii I Jovia Scythica, cantonată la Noviodunum, vezi I. Barnea, *Dinogetia – Ville...*, p. 240.

94. Vezi subcapitolul *Martirologiul tomitan*.

95. I. Barnea, *Dinogetia*, ediția a II-a, București, 1969, p. 13; idem, *Dinogetia et Noviodunum, deux villes byzantines du Bas-Danube*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. IX, 1971, n. 3, p. 343; I. Barnea, *Dinogetia – Ville...*, p. 240.

sosirea în cetate a conducătorului militar, din ordinul căruia au și fost, de altfel, martirizați⁹⁶.

Nu este exclus, așadar, ca, înainte chiar de a vizita Halmyris-ul, care, prin poziția sa geografică, trebuie să fi fost ultima cetate de pe Dunăre pe care a inspectat-o, Latronianus să fi vizitat și Dinogetia, unde lucrările de construcție au fost mult mai ample decât la Halmyris. Atitudinea anticreștină a lui Latronianus, așa cum reiese ea din *Actul martiric* mai sus menționat, ar explica martirizarea la Dinogetia a lui Alexandru, unul dintre creștinii – civili sau militari – din cetate.

Nici persecuția lui Liciniu nu trebuie neglijată, dacă se are în vedere că în timpul său a avut loc o epurare a armatei romane de soldații creștini. Și, după cum se știe, apărarea Dinogetiei fusese încredințată, încă din timpul lui Dioclețian, unui detașament al legiunii I Jovia Scythica, a cărui garnizoană se afla la Noviodunum⁹⁷.

Și mai greu de stabilit este statutul acestui mucenic. I. Barnea⁹⁸, cu rezervele de rigoare, l-a pus în legătură, alături de ceilalți sfinți menționați în martirologii la Dinogetia, cu existența în cetate a acelui detașament militar. În cazul martirizării sale în timpul lui Liciniu, trebuie avută în vedere, însă, și posibilitatea ca el să fi fost unul dintre civilii cetății, devenit creștin.

Concluzii

Din cele prezentate mai sus, se desprind următoarele concluzii:

1. În a doua jumătate a secolului al IV-lea, Episcopia Tomisului avea propriul martirologiu, bine conturat. Este posibil ca începuturile sale să fi fost puse chiar în timpul persecuției lui Dioclețian sau imediat după încetarea acesteia. Documentul avea destinație liturgică, fiind folosit la slujbele bisericesti săvârșite în cinstea martirilor. El cuprindea numele și ziua prăznirii acestora și, cel puțin în unele cazuri, diferite informații istorice despre ei. În afara mucenicilor locali, în martirolo-

96. *Despre Sfinții...*, III, 19-27, p. 91-99. Despre Sfinții Epictet și Astion se crede că au pătimit în anul 304, vezi Alexandru Madgearu, *Data pătimirii Sfinților Epictet și Astion de la Halmyris*, în „Pontica”, XLV, 2012, p. 539-548.

97. I. Barnea, *Dinogetia – Ville...*, p. 240.

98. *Ibidem*.

giu erau închinat și sărbători în cinstea sfinților din afara teritoriului Episcopiei tomitane.

2. Martirologiul tomitan a fost folosit, în a doua jumătate a secolului al IV-lea, la o dată anterioară, în mod cert, anului 372 – anul pătimirii Sfântului Mucenic Sava de la Buzău –, la redactarea *Martirologiului Oriental* de la Nicomidia. Prin intermediul acestui document aghiografic, informațiile culese din Martirologiul tomitan au trecut în *Breviarum siriacum* și în *Martirologiul lui Ieronim*.

3. Unul dintre sfinții cinstiți la acea dată – a doua jumătate a secolului al IV-lea – în Scythia Minor era Sfântul Mucenic Alexandru. Numele său este legat, în primul rând, de cel al cetății Dinogeția. Deși informațiile despre acesta, păstrate doar în *Martirologiul lui Ieronim*, sunt neclare, cel mai probabil, această cetate – Dinogeția – a fost locul martirizării sale.

4. Informațiile istorice privitoare la evoluția cetății Dinogeția în primul sfert al secolului al IV-lea pledează în favoarea martirizării Sfântului Mucenic Alexandru în timpul persecuției lui Dioclețian – anii 303-304. Nu este exclus ca el să fi fost – alături de Sfinții Mucenici Epictet și Astion de la Halmyris – o altă victimă a persecutorului Latronianus.